

Recensies

The Hermeneutics of Doctrine. Anthony C. Thiselton, *Eerdmans Grand Rapids* 2007, xxii + 649 blz., £ 24,99

Dit is, althans voor wie in de materie is ingewijd, in veel opzichten een spannend boek. Niet omdat er nu zulke revolutionaire ideeën in staan of omdat het zo briljant geschreven is (integendeel, Thiselton produceert doorgaans geen gemakkelijk leesbare lectuur), maar omdat de grens tussen bijbelwetenschap en systematische theologie erin verkend wordt en de klassieke boedelscheiding tussen deze twee disciplines doorbroken of althans flink gereduceerd wordt. Enerzijds voelt de nieuwtestamenticus, die gewend is met literaire teksten en historische methodes te werken, zich snel ongemakkelijk wanneer er door predikanten en theologen allerlei normatieve uitspraken worden gedaan over de Bijbel; anderzijds kunnen predikanten en systematisch theologen, die zich juist wel ten doel stellen normatieve uitspraken te doen, vaak maar moeilijk uit de voeten met de terughoudendheid die bijbelwetenschappers en historici zo vaak kenmerkt. Om dan nog maar te zwijgen van de relativeringen en restricties die hedendaagse hermeneuten graag aanbrengen door alles in context te plaatsen ('alles is context'). Thiselton tracht in dit boek recht te doen aan de waardevolle punten van elk van deze drie groepen en probeert, zoals we van hem gewend zijn, een voorzichtige middenkoers te varen. Het boek is in zekere zin het logische vervolg op *The Two Horizons* (1980) en *New Horizons in Hermeneutics* (1992), waarin Thiselton een hermeneutiek ontwikkelde, die in rapport met de tijd staat en vanuit een christelijk denkkader richtlijnen zoekt om de Bijbel verantwoord uit te leggen:

wat zijn de implicaties van hedendaagse hermeneutische debatten voor de inhoud van het christelijk geloof? Zijn dogma's universele waarheden die altijd en overal waar zijn of speelt ook daar een flinke contextuele component een rol? Voor een evaluatie van zijn eerdere werk verwijs ik graag naar mijn bespreking ervan in *Soteria* 24.1 (2007) pp.50-51 (een recensie van zijn *Collected Essays*).

In het eerste deel van dit nieuwe boek bespreekt Thiselton, in aansluiting op Gadamer's onderscheid tussen 'problemen' en 'kwesties die zich aandienen' (*questions that arise*), een aantal redenen waarom christenen zich met doctrine zouden moeten bezighouden. Eerst en vooral is dat – ik vertaal het maar even in mijn eigen woorden – omdat 'theologie' (mijn vrije vertaling van 'doctrine', in plaats van dogma of doctrine) te maken heeft met wat hij noemt een 'disposition of belief', d.w.z. een bepaalde geloofshouding of –opstelling die van invloed is op 'vorming' (*formation*) en transformatie (*transformation*) van individuen en gemeenschappen. Anders gezegd (opnieuw mijn eigen woorden): theologie (al dan niet kritische reflectie op leer en leven) kom je overal tegen, je kunt je er niet aan onttrekken en je kunt je er dus maar beter bewust van zijn. Theologie is niet vrijblijvend en kan ook niet losgemaakt worden van de praktijk: er is sprake van een wederzijdse beïnvloeding: theologie ontstaat in de praktijk en de praktijk wordt beïnvloed door de theologie.

In het tweede deel gaat Thiselton in op een aantal tegenwerpingen (die laat ik nu maar even liggen) en in het derde en meest uitvoerige deel gaat hij verschillende theologische thema's langs om te zien hoe deze in het licht van de hedendaagse

hermeneutiek kunnen functioneren: aan de orde komen onder meer de scheidingsleer, de godsleer, de mens en de zonde, de theologie van het kruis, christologie, gewoontegedrag alles met veel interactie met Gadamer, Ricoeur, Lindbeck, Balthasar, Vanhoozer, Pannenberg en vele anderen. De scheidingsleer, bijvoorbeeld, is voor Thiselton aanleiding om zaken als menselijke verantwoordelijkheid en de grenzen van de wetenschap (denk bijv. aan medische ethiek) aan de orde te stellen: wat betekent het dat de mens Gods beelddrager is? In hoeverre is de mens verantwoordelijk voor de schepping en waar slaat verantwoordelijkheid om in eigen schepper spelen? In de hedendaagse discussie over hermeneutiek komen stevast thema's aan bod als gemeenschap, traditie, *sensus communis*, wijsheid, openheid voor de ander /Ander, enz., stuk voor stuk thema's die ook voor de genoemde theologische vragen van groot belang zijn. De centrale vraag die Thiselton zich telkens stelt is of een gegeven geloofsvoorstelling tot de franje behoort of (en zo ja, waarom) dat het om een voor het christelijk geloof onopgeefbaar gegeven gaat.

Het valt te waarderen in Thiselton dat hij de nodige ruimte laat voor systematiek, maar de notie van een 'final system' uitsluit (141), in een open gesprek gaat met de vragen die vandaag de dag spelen en discussies over belangrijke thema's als verzoening, rechtvaardiging enz. weet uit te tillen boven de platvloerse manier waarop daar vaak mee wordt omgesprongen. In dat opzicht kan de hermeneutische benadering die hij voorstaat een brug slaan tussen bijbelwetenschappers en systematisch theologen. Ook wie minder gecharmeerd is van zijn aanpak, kan er zijn of haar voordeel mee doen. Het is te hopen dat het Thiselton gegeven wordt nog lang met de bijbelse hermeneutiek bezig te zijn. Vooralsnog staat er voor 2009 nog een titel op de lijst, onder de weinig verrassende werktitel

Hermeneutics. Ben benieuwd wat hij ons daar nog in te melden heeft.

dr. A.W. Zwiep (docent exegese en hermeneutiek NT en coördinator aan het CERT - Vrije Universiteit Amsterdam)

Christ and Culture Revisited. D.A. Carson, *Apollos Nottingham* 2008, xii + 243 blz., \$24,00

Donald Carson is een 'evangelical' auteur die inmiddels op veel gebieden van de exegese en de theologie heeft gepubliceerd (van *From Sabbath to Lord's Day* [1982], en een leerboek *Greek Accents: A Student's Manual* [1985], tot *An Introduction to the New Testament* [met Douglas J. Moo en Leon Morris, in 1992]), daarom verbaast het ons niet dat Carson zich nu op het terrein van de cultuurkritiek begeeft. Recente kritische publicaties als *The Gaggling of God: Christianity Confronts Pluralism* (1996) en *Becoming Conversant With the Emerging Church: Understanding a Movement and Its Implications* (2005), waarin positie tegen de pluralistische tijdgeest en diverse opkomende experimentele missionaire bewegingen wordt ingenomen, deden de verwachting ontstaan dat een onderzoek naar christelijke cultuurvisies niet zou uitblijven. De nieuwtestamenticus Carson is hieraan tegemoet gekomen, maar zijn poging vind ik niet goed geslaagd. Zoals in al de boeken die ik van hem ken, heeft Carson zich kundig in de materie ingelezen. De titel geeft aan dat het boek zich wil verhouden tot het cultuurdebat dat door H. Richard Niebuhr ruim vijftig jaar eerder is ontketend. Niebuhr schreef in 1951 zijn bekende boek *Christ and Culture*, en heeft daarmee een discussie over de verhouding tussen christelijke existentie en de vigerende cultuur in gang gezet die nog steeds voortduurt. Carson geeft er blijk van de discussie te volgen en

te begrijpen. De typologie van Niebuhr wordt besproken en gewogen (1. 'Christ against culture', 2. 'The Christ of the culture', 3a. 'Christ above culture', 3b. 'Christ and culture in paradox', 3c. 'Christ the Transformer of culture'), en mijns inziens terecht als 'achterhaald' en niet meer bruikbaar voor deze tijd geëvalueerd. De enorme complexiteit en grote diversiteit van christelijke presentie over het rond der aarde laat zich niet meer door de systematiek van Niebuhr determineren. Deze opmerking vat in het kort de hoofdthese van Carson samen.

Toch wil Carson niet vervallen in de 'dooddoener' van het irrelevantisme: wat voor christenen in de ene cultuur geldt, zal waarschijnlijk irrelevant voor christenen in de andere cultuur zijn, waardoor alleen lokale analyses zinvol zijn (denk aan 'local hermeneutics'). Daarom zet Carson in met de belofte: 'But I shall argue that something important, something transcendent, is lost by this failure of nerve' (p. x). Met andere woorden: er zijn algemene uitspraken te doen over hoe christelijke existentie en cultuur zich ten opzichte van elkaar horen te verhouden, en Carson durft ze te benoemen ook. Maar bij nader inzien ontbeert het boek enige heldere discours over algemene transcendentie (en cultuuroverstijgende) waarden. De klassieke en voorspelbare bijbels-theologische lijn die Carson in hoofdstuk 2 uitzet heeft geen heldere raakvlakken met bestaande maatschappelijke vragen over missionaire presentie van de kerk (schepping, zondeval, Israël en de wet, Christus en het Nieuwe Verbond). Er wordt geen hermeneutische verwerking geboden van de opdracht van Jezus om aan God te geven wat van God is en aan de keizer wat van de keizer is. Meer dan de helft van het boek bestaat uit gevalstudies waarin Carson zeker aantoonst goed op de hoogte van de wereldpolitiek te zijn. Juist daarom is het jammer dat de hoofdstukken veelal in discussies over definities blijven hangen (zoals de

definities van 'cultuur', 'postmodernisme', 'kerk' en 'staat'), of in boekbesprekingen (zoals die over *Rethinking Christ and Culture: A Post-Christendom Perspective*, van Craig A. Carter), en dat de werkelijke discussie daarmee eigenlijk niet uit de verf komt. Het hoofdstuk over 'kerk en staat' is ronduit teleurstellend, omdat de lezer achterblijft met de vraag wat Carson nu eigenlijk zelf denkt. Bovendien worden cultuurkritici als John Howard Yoder en Stanley Hauerwas te simpel weggezet. Carsons eigen boodschap is uiteindelijk 'wees geen reductionist' (p. 226), want de werkelijkheid zit complexer in elkaar dan we denken. We kunnen hem daarin volgen, maar ik had meer van het boek verwacht. Het bijbels-theologische perspectief brengt Carson er uiteindelijk toe om te opteren voor de complementariteit van de noties 'Christ against culture' en 'Christ transforming culture' (p. 227), maar dit wordt allerm minst overtuigend uitgelegd.

Carson biedt een beperkt overzichtsboek over de kwestie christen en cultuur, en wie de vragen wil kennen heeft aan *Christ and Culture Revisited* genoeg. Wie dieper op de materie wil ingaan en afrondende gedachten verwacht, zal verder moeten zoeken. Na het lezen van Carson blijf ik nog steeds achter met de vraag hoe ik 'de vrede voor de stad' moet zoeken, zoals Jeremia de ballingen van Babel in een brief opdroeg: 'Zoekt de vrede voor de stad waarheen Ik u in ballingschap heb doen wegvoeren, en bidt voor haar tot de HERE, want in haar vrede zal uw vrede gelegen zijn' (Jer 29:7).

dr. Henk A. Bakker (doceert o.a. systematische theologie en (vroeg) kerkgeschiedenis aan de Vrije Universiteit, de Evangelische Theologische Hogeschool en het Baptisten Seminarium)

Ethiek onderweg. Acht adviezen. *Gerrit de Kruijf, Meinema Zoetermeer 2008, 145 blz., € 15,00*

Ethics – second edition. Approaching Moral Decisions. (Serie Countours of Christian Philosophy). *Arthur F. Holmes, Inter-Varsity Press Downers Grove IL USA, 2007, 150 blz., \$ 15,00*

In een nauwkeurig geschreven en plezierig te lezen boekje schrijft Gerrit de Kruijf compact over acht ethische thema's. Hij kiest voor een andere volgorde dan de reguliere christelijke ethiek – die begint bij huwelijk en gezin. Vanuit een eschatologische optiek – hoop doet leven – groepeer hij zijn adviezen rond de grote hoofdstukken procreatie, consumptie en protectie / seksualiteit, economie en politiek. Bekende terreinen van het leven worden behandeld vanuit de vraag welk licht het nieuwe dat Jezus brengt op deze velden werpt. De roeping van de gelovige naar Gods toekomst is de weerkerende focus. De zondag, werk, recht, genieten, politieke gemeenschap, democratie, de intieme gemeenschap van de familie en geboorte, levensloop en dood zijn de door hem beschreven onderwerpen. Elk hoofdstuk begint met het advies, dat aansluitend wordt toegelicht. Daarna wordt een bron uit de Bijbel voor het advies genoemd en uitgelegd. In de paragraaf situering wordt de ethische literatuur genoemd die De Kruijf inspireerden tot zijn adviezen. Hij put van Augustinus tot Andriessen en de grote belesenheid die uit de bibliografie blijkt is ook terug te lezen in de vele aanhalingen en citaten. Daarmee voldoet het boek aan wat de auteur ook beoogde: toegankelijk en geconcentreerd opschrijven wat van veel kanten en vaak erg uitgebreid is aangeleerd. Elk advies wordt afgesloten met een tekst van een – al dan niet christelijke – reisgenoot en met een tekst voor in je rugzak, waarmee het voortdurend nadenken over de zich steeds concreet aandoende vragen naar goed en kwaad tijdens je weg door het leven worden geaccentueerd. Een

mooi uitgegeven en mooi getoonzet boek. De adviezen zijn soms gedurfd tegendraads: werk wordt teruggebracht van roeping en/of zelfverwerkelijking naar middel van bestaan; het huwelijk is geen contract (dat ontbonden kan worden), maar een verbond waarin beloofd wordt tot het uiterste van een offer te gaan om verzoening te bewerken. Zo geeft De Kruijf heldere opvattingen mee voor wie na wil denken. Het boek kreeg zijn vorm – volgens de tekst op de stofomslag – na een indringende ontmoeting met een groep jongeren. Over die aanleiding had ik graag iets meer gelezen, maar door de pagina's heen kan ik de stevigheid van het vraag- en antwoordgesprek vermoeden, en de noodzaak of wens daaraan vanuit een christelijke optiek deel te nemen. Een mijns inziens geslaagde en warm aanbevolen uitwerking.

Van heel andere aard is *Ethics, Approaching Moral Decisions*. De tweede – vernieuwde – uitgave van deze in 1984 voor het eerst verschenen inleiding in de ethiek is stevig herzien en uitgebreid. Het doel van het boek bleef: (christelijke) studenten ethisch leren denken. Geschiedenis en ethische stromingen worden beschreven, waarna als uitgangspunten voor een christelijke ethiek liefde en gerechtigheid als de principes van het koninkrijk Gods worden genoemd. Mensenrechten, straf, seksualiteit en huwelijk worden vanuit die principes doordacht. Er zijn nieuwe hoofdstukken toegevoegd waarin de gevolgen van modernisme en postmodernisme voor het ethisch denken worden beschreven. Het boek eindigt met hoofdstukken over de mens als 'moral agent' en over waardenethiek en met een geactualiseerde bibliografie. Voor de ook maar enigszins in ethisch denken ingevoerde lezer bevat het boek weinig nieuws. Voor wie eerste stappen op dit terrein wil zetten is het een degelijke inleiding voor christelijke ethiek.

Douwe Visser (manager in de gehandicaptenzorg en lekeprediker)

Lucas / Acta deel 2: Het verhaal van Jezus.
Jos de Heer, Meinema Zoetermeer 2006, 393 blz., € 35,00

Binnen een jaar na deel 1 (zie mijn recensie in *Soteria* 23.4, 2006) verscheen reeds het tweede deel van Jos de Heers serie over Lukas en Handelingen. Geen geringe prestatie voor een gemeentepredikant! Ook dit tweede deel, dat nog dikker is dan het eerste, wordt aangeduid als een 'werkboek' voor mensen die zich zelfstandig willen verdiepen in de vraag wie Jezus is. Ik blijf van mening dat De Heer gewoon een commentaar geschreven heeft waarin predikers veel informatie kunnen vinden. Er is niets in het boek dat aan een werkboek doet denken en er zijn geen gespreks- of studievragen toegevoegd. Deze keer wordt Lukas 5-13 behandeld, en er volgen dus nog heel wat delen. Welke 'zoeker' geeft honderden euro's uit aan deze serie?

Opnieuw biedt De Heer een eigen vertaling, aandacht voor Griekse sleutelwoorden, voor historische en joodse achtergronden, en af en toe een gedicht van mensen zoals Guillaume van der Graft. Ook dit deel bevat naast veel rake inzichten ook herhalingen. Andere commentaren worden vrijwel niet aangehaald. Onder de parallelle plaatsen vinden we naast Marcus, Matteüs, Johannes en Handelingen nu ook het Evangelie naar Thomas. Voor de uitleg van Thomas laat De Heer zich leiden door wijlen G. Quispel, wat laat zien dat zijn visie op Jezus niet noodzakelijk orthodox is. Dat blijkt ook daaruit dat hij vrijwel niets doet met verzen (8:28; 9:26, 35; 10:22) die de goddelijkheid van Jezus belichten, en dat hij de titel 'Zoon des mensen' platweg verklaart als 'een mens' (blz. 47-49). De bezwaren die ik tegen deel 1 had blijven dus overeind. Kortom, dit is opnieuw een mooi boek dat tekort doet aan de belijdenis van de kerk over Jezus Christus.

dr. Pieter J. Lalleman (docent NT aan Spurgeon's College in Londen)

De druppel en de oceaan. Leaders voor een nieuwe wereld. *Han Bekkers, Ten Have Kampen 2008, 382 blz., € 29,90*

Han Bekkers heeft ruim dertig jaar leidinggevende functies bekleed bij gemeenten en de rijksoverheid. Sinds kort runt hij zijn eigen onderneming: Han Bekkers Leiderschap en advies. Zijn breedsprakige, fraai vormgegeven *De druppel en de oceaan* schreef hij voor leiders, managers en 'voor ieder ander die op zoek is naar wegen om zijn of haar eigen steentje bij te dragen aan een betere wereld' (20). Bekkers maakt zich bezorgd over de armoede, ziekte en milieuproblematiek, gewelddadige conflicten, de verspreiding van massavernietigingswapens, terrorisme en de georganiseerde internationale criminaliteit. Ook het consumentisme – de 'levensstijl met lust tot kopen als voor naamste bestaansdoel' – en het eendimensionale, op financieel gewin gerichte denken van veel topmanagers in het bedrijfsleven wekt zijn zorg en verontwaardiging op. Omdat de wereld in een crisissituatie verkeert, is het nodig dat er een nieuw type leiders opstaat. 'We hebben mensen nodig die de weg vrijmaken voor een cultuur die is gebaseerd op spirituele waarden en die de mensheid aanvoeren naar een bewustzijnsverandering' (37). Volgens Bekkers kunnen wij zelf die mensen zijn: 'Wij kunnen allemaal leiderschap tonen' (167); 'leiderschap is voor ons allen weggelegd' (307).

In zijn boek bespreekt hij vijf kenmerken van het nieuwe leiderschap. De leider van de toekomst is *waardegedreven*. Dat wil zeggen dat hij zich op persoonlijk niveau bewust is van – beter: *bezield* is door (66) – zijn missie, waarden en overtuigingen, en dat hij deze met de missie van zijn organisatie weet te verbinden (92). Ook is het nieuwe type leider *spiritueel*. 'Spiritualiteit betekent voor mij', schrijft Bekkers in een autobiografisch hoofdstuk, 'dat ik verantwoordelijk ben voor mijn eigen leven, dat ik vanwege de eenheid van alles ook ver-

antwoordelijk ben voor al het leven en dat ik integer met de verantwoordelijkheid omga' (50). Er komt echter nog meer kijken bij spiritueel leiderschap: 'Een toekomstig goede leider zal net zo bekend en vertrouwd moeten zijn met alle innerlijke vermogens zoals zelfreflectie, zingeving, meditatie, intuïtie, fantasie, (dag)dromen, als met materiële zaken zoals onderzoeksrapporten, marktanalyses en groeicijfers' (141).

Een derde eigenschap van leiders in 'een nieuwe wereld' is *verbondenheid*. Dat wil zeggen dat zij 'verantwoordelijkheid nemen voor de toestand van de wereld' (175) en 'het grote verbinden met het kleine, het universele met de mens in zijn dagelijkse bestaan, de druppel en de oceaan' (47). Op meer operationeel niveau is een leider iemand die verschillende perspectieven overbrugt, zoals 'flexibiliteit en stabiliteit, intern en extern, individu en collectief, korte en lange termijn, bestuur en management, inhoud en proces, afstandelijkheid en betrokkenheid, hard en zacht, mensen en middelen' (177). De laatste twee kenmerken van de leiders die onze wereld nodig heeft, zijn *integriteit* (geloofwaardig, betrouwbaar en authentiek zijn) en *dienstbaarheid* (de belangen van anderen zo dienen dat het de organisatie of de groep ten goede komt). Bekkers' visie op leiderschap wortelt niet in een christelijke levensovertuiging, maar maakt deel uit van wat godsdienstsociologen noemen *New Spirituality*.

Centraal daarin is een 'nieuw [holistisch] paradigma' van eenheid: 'eenheid tussen mensen en volkeren, eenheid van lichaam, geest en ziel, en eenheid in denken, voelen en handelen' (36). Anders gezegd: 'We moeten (...) toegroeien naar een nieuw bewustzijn (...) dat gedragen wordt door onze liefde voor ons zelf, onze medemensen en de wereld' (84).

Zondebesef is daarbij hinderlijk. Onze normen over zonde en schuld moeten ingeruild worden voor 'een modernere vorm, waarin we alleen maar fouten kun-

nen maken en waarin fouten vergissingen zijn waar we van kunnen leren' (88). Ook is er geen 'God' of een 'hoger plan' dat ons bestuurt (131). Nee, wij moeten niet in een hogere macht vertrouwen, 'maar in de mens zelf' (79). In de lijn van 'new spirituality'-goeroes als Ronda Byrne (*The Secret*), Deepak Chopra (*De zeven spirituele wetten van succes*), Marilyn Ferguson (*Aquarius nu!*) en anderen spreekt Bekkers de lezer toe: 'Ik beloof je, het geluk en de vrede die het gevolg zijn van jezelf te dragen zijn het krachtigste wat er is' (82). Mijn conclusie over dit boek is gemengd. Enerzijds legt het terecht de vinger bij problemen in onze wereld en ontvouwt het een visie op leiderschap die waardevolle elementen bevat. Anderzijds is de *bottom line* van dit werk dat ons persoonlijke heil en dat van deze wereld afhangt van een zogenaamde 'kwantumsprong' naar een ander 'bewustzijnsniveau' (zie 110-163). Het vergt mij domweg te veel (bij-) geloof om dit te kunnen beamen.

Drs. R.J.A. Doornenbal (als opleidingsdocent verbonden aan de Academie voor Theologie van Christelijke Hogeschool Ede)

Christenen verkennen andere godsdiensten in West-Europa. Pieter Boersema, Jaap Hansum, Pieter Siebesma, Evert van de Poll, Boekencentrum Zoetermeer 2008; 283 blz., € 23,50

De auteurs hebben een boek willen schrijven over andere godsdiensten in West-Europa (jodendom, islam, hindoeïsme en boedhisme) door ze van binnen uit te beschrijven. Er is geen beschrijving van het christendom, omdat de doelgroep van het boek christen is en de godsdienst van West-Europa het christendom was. Ook zeggen de auteurs niet louter feiten en wetenswaardigheden te willen presenteren, maar er op uit te zijn om weer te geven hoe mensen hun godsdienst zelf beleven. Deel I beschrijft en verantwoordt dat per-

spectief 'van binnen-uit'. Deel II geeft inleidingen op de vier hiervoor genoemde wereldgodsdiensten. Deel III gaat in op enkele belangrijke ontwikkelingen in godsdiensten (o.a. fundamentalisme, paradigmaverandering) en deel IV geeft aan hoe christenen kunnen omgaan met anders-gelovigen. Een deel V bevat een verklarende woordenlijst, historische tabellen, kalenders / feestdagen en een aanbeveling om verder te lezen.

Het is een goed boek met veel wetenswaardigheden over de grootste nieuwe godsdiensten in West-Europa, voor lezers die er voor het eerst kennis mee willen maken. Interessant zijn ook de ontwikkelingen binnen de godsdiensten die beschreven worden en hoe je als christen met anders gelovigen kunt omgaan. Toch heeft het boek me niet kunnen boeien en vond ik er weinig nieuwe dingen in staan. Dat laatste geven de auteurs ook toe: er zijn al veel boeken over godsdiensten geschreven. (p.7) Nieuw is m.i. ook niet dat christenen andere godsdiensten verkennen en zelfs niet dat evangelikale christenen dat doen. Nieuw is m.i. wel dat evangelikale christenen dat doen zonder vanuit een vooringenomen standpunt te vertrekken! Je oordeel opschorten, de ander serieus nemen in zijn of haar geloof, proberen te begrijpen waarom hij of zij denkt en doet en dan pas met je eigen verhaal en getuigenis te komen. Het resultaat is dan een echte ontmoeting, waarvan in het voorwoord ook een voorbeeld beschreven wordt. Maar juist vanuit dat boeiende van die persoonlijke ontmoeting had dit boek meer geschreven kunnen worden. Waarschijnlijk speelt de beschrijvende (fenomenologische) en daarmee afstandelijke benadering van de godsdiensten toch een doorslaggevende rol in de toon ervan. Ook kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat de academische setting van de auteurs van invloed is geweest. Immers, studenten van de vakgroep godsdienstwetenschappen van de ETF in Leuven hebben eraan meegewerkt.

Enkele punten van aandacht:

De naam 'Gemara' wordt op p. 69 gebruikt, maar pas op p. 71 uitgelegd.

Op p. 74 wordt gezegd, dat 'het Jodendom geen vrouwenbesnijdenis kent zoals in sommige islamitische groepen voorkomt.' Waarom wordt hier naar 'islamitisch' verwezen als dit ook in animistische groepen voorkomt? Deze selectieve keuze wekt de indruk de islam negatief te willen beoordelen.

De naam 'ka'ba' wordt op p. 98 gebruikt, maar pas op p. 121 uitgelegd.

Op p. 99 krijgt Mohammed vier dochters en drie zonen, maar dat er maar eentje overleeft, nl. Fatima, wordt onvermeld. De lezers zullen toch benieuwd zijn, lijkt me, naar wat er van die kinderen geworden is? Op p. 99 wordt een begin gemaakt met het verwijzen naar Koranverzen. Die verwijzing wordt echter niet uitgelegd. Moet de lezer dat ineens begrijpen?

Op p. 114 gaat het over de hadd (enk.) / hudud (meerv.), de grensoverschrijdingen met als gevolg lichamelijke straffen binnen de Islam. Hierin mis ik de geloofsafval, waarop de doodstraf staat. Lijkt me een belangrijk item, zeker als moslims christen worden!

Op p. 160 wordt gezegd dat we geen problemen kennen onder hindoestaanse jongeren zoals bij Marokkanen en Antillianen. Maar dat het zelfmoordcijfer onder hindoestaanse meisjes verontrustend groot is, is kennelijk bij de auteurs onbekend. Gelukkig ben ik met:

- de opmerking op p. 36 dat het bezwaar om 'God' voor 'Allah' te gebruiken, meestal terug gaat op een verschil in godsbeeld;
- de opmerking op p. 123 dat het gewelddadige of vreedzame karakter van de islam in hoge mate afhangt van de interpretatie van bepaalde Koranverzen.

Het op p. 250 aansnijden van de angst, die sommige mensen kunnen hebben voor het aanhoren van het getuigenis van een anders-gelovige.

Het op p. 252 wijzen op de angst om je culturele identiteit als christen autochtoon

te verliezen en hoe de missionaire beandering van de anders-gelovige allochtonen eerder een poging kan worden om je eigen identiteit te verdedigen dan om het Goede Nieuws te brengen.

drs. Ane Mulder (theoloog en islamoloog, werkzaam bij Open Doors)

Handboek Christelijk Geloof. *Alister McGrath en Jan Hoek (red.), Boekencentrum Zoetermeer 2008, 352 blz., €34,50*

Dit boek is volgens de inleiding bedoeld als een eenvoudige en heldere kennismaking met het christelijk geloof. Het handboek is allereerst geschreven voor christenen die hun kennis van hun geloof willen verdiepen, voor christenen die de kern van het geloof willen onderzoeken. Daarnaast biedt het ook anderen de kans meer te leren over de beginselen van het christelijk geloof. Het boek is schitterend uitgevoerd, met vele illustraties in kleur, veelal schilderijen en foto's. Tussen de lopende tekst zijn tientallen excursen in kleur opgenomen met extra informatie. Deze excursen dragen titels als 'Wetenschap en religie', 'De islamitische visie op de Drie-eenheid', 'De "Ik ben"-uitspraken in het Evangelie van Johannes', 'Het christendom en sociale rechtvaardigheid', 'Christelijke visie op bezit', 'Het lijden van Christus en het vraagstuk van het leed'. In de kantlijn vindt de lezer om de paar bladzijden een bekende of minder bekende uitspraak van een theoloog of denker, en dat zijn soms pareltjes. Wat te denken van deze van Moeder Theresa van Calcutta: 'Heiligheid is: Gods wil uitvoeren met een glimlach'. Achterin het boek is naast een index ook een begrippenlijst opgenomen waarin ruim 200 termen uitvoerig worden verklaard. Wat zeker de moeite waard is, is de speciale 'Bloemlezing van het christelijk gedachtegoed' achter in het boek. Korte stukjes tekst van 35 christelijke denkers en theolo-

gen passeren de revue, zoals van Tertullianus, Athanasius, Bonaventura, Luther, Barth en Pannenberg. Dit handzame boek boordevol informatieve kaders en illustraties nodigt uit om in te grasduinen.

De reactie is in handen van de Engelse theoloog en veelschrijver Alister McGrath. McGrath verstaat de kunst theologische zaken helder uiteen te zetten. Mijns inziens is dat een van zijn verdiensten aan de theologie. Dit handboek is echter niet door hem alleen geschreven. Hij heeft een team evangelische (Engelse) theologen bij elkaar gebracht die elk een hoofdstuk voor hun rekening hebben genomen. De schrijvers zijn Alister McGrath, John G. Stackhouse, Gerald Bray, Peter Walker, Graham Tomlin en Christopher Wright (niet te verwarren met N.T. Wright). In zes hoofdstukken komen achtereenvolgens de volgende thema's aan de orde: Geloof, God, Jezus, Verlossing, de Kerk en de christelijke hoop. In vogelvlucht verschaffen de auteurs ons een heldere uitwerking van standpunten en visies, waarbij hun eigen bijbelgetrouwe nestgeur doorklinkt. De redactionele bewerking voor de Nederlandse markt is van prof. dr. Jan Hoek en naar eigen zeggen van bescheiden aard. De tekst van het oorspronkelijke werk is integraal in Nederlandse vertaling overgenomen maar Jan Hoek heeft aan het slot van elk hoofdstuk geprobeerd de link te leggen naar de specifieke situatie in theologisch Nederland, om zo voor deze editie wat 'couleur locale' aan te brengen. Hoewel bescheiden, meen ik dat Hoek hier en daar waardevolle aanvullingen geeft die zich toespitsen op de Nederlandse actualiteit. Ik noem bijvoorbeeld zijn stukje over de discussie inzake de christologie: 'Christus bij hoog en bij laag' (blz. 168). Helder zet hij deze discussie uiteen en de namen van Berkhof, Kuitert, Schoonenberg en Van de Beek komen voorbij. Een ander voorbeeld is aan het slot van het vierde hoofdstuk over de verlossing, wanneer Hoek de Nederlandse discussie aangaande verzoening en

opstanding voor het voetlicht brengt. Hierbij wordt ingezoomd op de Leidse nieuwtestamenticus H.J. de Jonge die een nieuwe discussieronde over de opstanding en de heilsbetekenis van Jezus opende. Het is voor de lezer een meerwaarde dat er in dit Handboek hier en daar op de Nederlandse situatie wordt ingegaan, maar wat mij betreft had dit meer gemoegen. Hoeks rol is inderdaad bescheiden, helaas té bescheiden. Alles opgeteld kom ik op zo'n 4 bladzijden die we op het conto van Hoek kunnen bijschrijven en dat is jammer.

Het handboek Christelijke Geloof probeert recht te doen aan tweeduizend jaar christendom en biedt de lezer al blade-rend bruikbaar materiaal voor bijbelstudie en onderwijs. Haar helderheid en beknoptheid nodigen de lezer uit om zich in korte tijd aardig in een bepaald thema 'in te lezen', zonder dat dit wordt tot oppervlakkigheid. Voor hen die theologische thema's willen uitdiepen biedt dit boek uiteraard te weinig, maar dat is dan ook niet de opzet geweest.

Wat dit Handboek voorheeft op bijvoorbeeld *Handboek van het christelijk geloof* (J.N. Voorhoeve Den Haag 1985, red. Donald English) is haar betrokkenheid op de tegenwoordige tijd (voor een deel logisch natuurlijk, aangezien dat boek dateert van 24 jaar geleden). Er wordt dikwijls gezocht naar de relatie met de hedendaagse cultuur. Ik denk bijvoorbeeld aan excursen zoals 'Mogen christenen oorlog voeren?' of 'De crisis van hoop in de moderne westerse cultuur'. In laatstgenoemde excurs wordt zoal ingegaan op *De schreeuw* van de Noorse kunstenaar Edvard Munch en *het proces* van Franz Kafka (blz. 262). Er is aandacht voor actuele thema's als intelligent design, de charismatische beweging en de islam. Ook komen in de behandeling van de thema's informatieve kaders voor die je niet direct in een Handboek verwacht. Niet altijd vind je in dit Handboek de geijkte paden, waardoor het zich toch onderscheidt van

andere Handboeken. Ik noem bijvoorbeeld de excurs over 'Kerkelijke architectuur en het beeld van God' of 'De hemel in de christelijke kunst'. Kortom, een heel mooi uitgevoerd en bruikbaar boek voor een goede prijs.

Bennie Kooistra (M.Phil, studeerde theologie aan de VU te Amsterdam, hoofdvak dogmatiek en werkt momenteel aan een proefschrift over de theologie van dr. A. van de Beek. Daarnaast volgt hij de kerkelijke opleiding aan het baptistenseminarium te Barneveld)

Discipelschap met impact. Groeien als leerling van Jezus in een triade, Greg Ogden, Novapres Hoenderloo/ Navigator Boeken Driebergen 2008, 224 blz., € 17,95

Toen dit boek mij aangereikt werd en ik de titel las, werd mijn nieuwsgierigheid direct geprikkeld. Het hoofdthema discipelschap heeft al lang mijn aandacht, maar nu kon ik eens opnieuw broeden op het vraagstuk hoe in deze tijd, waarin we consumeren en graag een makkelijk evangelie willen geloven, christenen gevormd kunnen worden tot ware navolgers van Jezus. Als supervisor in opleiding werd ik ook direct geboeid door het woord 'triade' (een drietal). Dit woord ben ik tot nu toe alleen nog maar binnen de supervisie-kunde tegengekomen. Op welke manier zou de aandacht voor een groep van drie personen ons iets nieuws opleveren voor de vorming van discipelen?

Voor Ogden toekomt aan het antwoord op mijn vraag, beschrijft hij de erbarmelijke toestand van de Amerikaanse kerk. Hij laat aan de hand van enquêteresultaten zien hoe oppervlakkig het 'born again' christendom is en dat er amper sprake is van volwassen geestelijk leven. Als lezer vraag je je direct af wat zo'n onderzoek zou uitwijzen in ons eigen land. Je hoopt dat we het er beter van afbrengen, maar zeker weten doe je het niet, omdat cijfers over de Nederlandse situatie in de verta-

ling van het boek ontbreken. De oorzaak van de slechte resultaten wordt gevonden in een verkeerde aanpak. Treffend legt Ogden de programma-aanpak van de kerk bloot en toont aan dat een programma niet voldoet aan de groeicondities voor discipelschap. Hij legt alle nadruk op het belang van de persoonlijke relatie. Hij onderbouwt dat door te kijken naar hoe Jezus en Paulus discipelen vormden. Veel schrijvers voelen zich verplicht hun modellen 'bijbels' te onderbouwen, maar doen dat vaak op een ergernis wekkend vergezochte manier waarbij ze de plank misslaan. Zo niet Ogden. Op een verfrissende manier neemt de schrijver ons mee naar Jezus. Vanuit dat voorbeeld brengt hij het belang van de persoonlijke relatie onder de aandacht. Hetzelfde doet hij met de apostel Paulus, zij het wat minder overtuigend. Vanuit de voorbeelden van Jezus en Paulus en zijn eigen ervaring komt Ogden tot het model van de triade. Hij rekent af met de gezagsrelatie binnen de discipelschapsvorming en pleit voor gelijkwaardigheid, transparantie en wederzijdse aanspreekbaarheid. Drie personen verbinden zich voor een langere periode (een tot anderhalf jaar) om wekelijks elkaar te ontmoeten en zo van en met elkaar te leren wat het betekent om Jezus te volgen. Uit het boek blijkt dat Ogden materiaal heeft ontwikkeld dat gebruikt kan worden in de triade. Jammer dat je als lezer daar verder geen zicht op hebt. Vanuit de supervisie ken ik de krachtige dynamiek van een triade. De meerwaarde van dit boek ligt dan ook in het pleidooi om met nog kleinere groepen te werken dan we doorgaans gewend zijn in kringen of cellen. Dit neemt niet weg dat het model te mooi lijkt om waar te zijn. Dat kan ingegeven zijn door de cultuurkloof die ik proef bij het lezen van het boek. Daarnaast is het een feit dat mensen op verschillende manieren leren en zich ontwikkelen. Voor bepaalde mensen kan het triademodel zeker bruikbaar zijn, maar niet voor iedereen.

Dit vlot leesbare boek brengt het belang van discipelschap en de persoonlijke relatie opnieuw onder onze aandacht. De nadruk wordt eens even niet gelegd op getalsmatige gemeentegroei. Dat alleen al is een waardevolle aanvulling.

ds. Paul Plug (baptistenpredikant te Harderwijk)

How Much does God Foreknow? A comprehensive Biblical study. Steven C. Roy, *Apollos/Inter Varsity Press Nottingham* 2006, 312 blz., £ 14,99

Je hoort het evangelische christenen nog wel eens zeggen: dat ze ernaar verlangen *in Gods wil* te zijn. Daarmee bedoelen zij, dat ze niet hun eigen plan willen trekken maar willen leven in overeenstemming met het plan dat God voor hen heeft vastgesteld. Maar daarbij zijn vragen te stellen. Want hoe moeten we ons dat 'vaststellen' indenken? Betekent het dat God onze toekomst als het ware heeft vastgelegd? Als dat zo is, wil dat dan ook zeggen dat God van te voren al wist wat er allemaal zou gebeuren? Maar hoe zit het dan met onze eigen verantwoordelijkheid en vrijheid? Laat God ons dan geen ruimte voor eigen keuzes, die misschien juist *tegen* zijn wil ingaan? Wordt er in de Bijbel niet vaak op gewezen dat God onaangenaam verrast kan worden door de keuzes die mensen maken (zie bijvoorbeeld Jesaja 5:1-7)? En sterker nog: wordt niet meer dan eens verteld dat Hij van gedachten veranderde in reactie op wat mensen zeiden of deden (zie bijvoorbeeld Genesis 6:5 en 6)? Maar is dan wel vol te houden dat God alles van te voren overziet? Is het niet bijbelser en realistischer om ervan uit te gaan, dat God in de loop van de geschiedenis dingen tegenkomt waar Hij niet op gerekend heeft en dat Hij in reactie daarop zijn plan trekt? En is het dan niet Gods grootheid dan Hij toch, hoezeer Hij ook geconfronteerd wordt

met onvoorziene ontwikkelingen, zijn doel bereikt?

Over deze vragen gaat dit boek. Ze worden gebundeld in de vraag die de titel vormt: *Hoeveel weet God eigenlijk van tevoren?* De auteur schrijft tegen de achtergrond van de levendige discussie die in de evangelische wereld gevoerd wordt over het zogenaamde 'open theïsme'. Met die term wordt aangeduid dat God open zou staan voor verrassingen en teleurstellingen. Om het in de woorden van Clark Pinnock te zeggen: 'In de Bijbel ligt de nadruk op Gods kwetsbaarheid en zijn openheid: veeleer dan de geschiedenis bij voorbaat te determineren, schept God menselijke wezens met de mogelijkheid Hem te verrassen en te behagen. ...

Genadig gunt Hij ons onze eigen ruimte, en intussen werkt Hij voortdurend om tot zijn liefdevolle doel met ons allen te komen, zonder ons als marionetten te behandelen.' (*Ontketende liefde*, 6) Steven Roy heeft zijn boek geschreven om deze opvatting op haar bijbelse en theologische houdbaarheid te toetsen.

Na in een inleidend hoofdstuk de problematiek geschetst te hebben, gaat hij allereerst zorgvuldig na hoe in Oude en Nieuwe Testament gesproken wordt over Gods kennis van de toekomst. In een bijbelstudie van ruim honderd bladzijden, verdeeld over de hoofdstukken twee en drie, besteedt hij onder andere aandacht aan allerlei profetieën, waaruit al dan niet zou blijken dat God de toekomst tot in detail overziet. Maar ook bespreekt hij uitspraken over Gods voorkennis en voorbeschikking, bijvoorbeeld die in Handelingen 2:23. Vervolgens wijdt hij een hoofdstuk aan de thematiek rond 'Gods berouw'. Daarbij maakt hij niet alleen werk van de exegese, maar zet hij zich ook tot meer filosofische beschouwingen. Zo gaat hij in op de betekenis van metaforen en op het zogenaamde 'antropomorfe' spreken over God. In een apart hoofdstuk stelt hij de vraag aan de orde in hoeverre filosofische stromingen van

invloed zijn op de verschillende standpunten. Is het inderdaad – zoals de open theïsten poneren - aan 'Grieks denken' toe te schrijven dat de klassieke theologie uitgaat van Gods alwetendheid? En omgekeerd: wat te denken van hun eigen filosofische voorkeuren, bijvoorbeeld die voor het proces-denken van Charles

Hartshorne (214-216)? In het zesde hoofdstuk beschrijft Roy de praktische implicaties van deze theologische kwestie. Hoe werkt dit alles door in ons bidden, en in onze verwachtingen van Gods leiding van ons leven? Door alle hoofdstukken heen speelt de spanning tussen de min of meer arminiaanse benadering van het open theïsme, waarbij hartstochtelijk wordt opgekomen voor de menselijke vrijheid en verantwoordelijkheid, en een meer calvinistische denkwijze, waarbij een zwaar accent valt op Gods soevereiniteit.

Roy zelf neemt duidelijk die laatste positie in. Hij heeft ook zeker oog voor het aandeel dat mensen hebben in de loop die de geschiedenis neemt, maar betoogt dat daaraan echt niet tekort wordt gedaan door het klassieke theïsme. Zijns inziens hoeft de overtuiging, dat God soeverein zijn plannen maakt in een voorkennis van alles wat gebeurt, niet ten koste te gaan van de erkenning van de menselijke vrijheid (16). Omgekeerd verwijt hij de open theïsten, dat in hun visie Gods soevereiniteit onaanvaardbaar beperkt wordt.

Lezende wat Roy weergeeft van hun spreken over Gods 'speelruimte' val ik die kritiek bij. Ik tref bijvoorbeeld een wel erg menselijk spreken over God aan in een citaat van David Basinger. Daarin staat zo iets als dat Gods plannen op lange termijn soms niet het optimale effect sorteren, doordat die plannen nu eenmaal niet gebaseerd zijn op exacte kennis van wat in de toekomst zal gebeuren. (255) Nogal rationalistisch vind ik de gedachte van Gregory Boyd, dat Jezus' voorzegging van Petrus' verloochening alleen maar berustte op zijn volmaakte inzicht in diens karakter (100). John Sanders gaat naar

mijn gevoel wel erg ver als hij zegt, dat God soms nalaat reddend te handelen, omdat anderen nalieten om die redding te bidden. (248) Mij dunkt: terecht wijst Roy de voorstelling af, als zou God er bewust voor kiezen om beperkt en feilbaar te zijn in zijn kennis, vanuit zijn heilig ontzag voor de menselijke vrijheid. Dan worden God en mensen teveel als concurrenten gezien.

Toch ben ik over Roys eigen benadering ook niet enthousiast. Dat heeft soms te maken met zijn exegese; zo vind ik dat hij psalm 22 te weinig historisch leest wanneer hij er een *rechtstreekse* profetie in hoort over het Messiaanse lijden (58-61). Daarnaast heeft Roy naar mijn gevoel niet genoeg oog voor de sterke kanten van het open theïsme. Wanneer dat nadruk legt op de wendbaarheid van God in zijn interactie met mensen, ervaar ik herkenning; het lijkt me bijbels om zo te spreken. Roy ziet daar vooral aanleiding in, om erop te hameren dat God nergens ooit van opkijkt en nooit van zijn *à propos* raakt. Maar daaruit spreekt een rationalistische geest, zou ik zeggen. Zit er in de Bijbel niet veel meer ruimte voor het raadsel van het boze, dat in zekere zin ook voor God een raadsel blijft, omdat het boze Hem nu eenmaal vreemd is? Mijn grootste moeite met de opvatting van Roy is, dat hij zo weinig doet met het ingaan van God in de geschiedenis. Dat het Woord vlees geworden is, behelst toch ook dat God helemaal binnengaat in het historisch proces.

Daarvan kom ik bij Roy te weinig tegen. Terecht benadrukt hij dat God soeverein heerst over de geschiedenis. Maar dat Gods hechte verbond met mensen op een of andere manier iets met Hemzelf doet – heeft Barth ons niet geleerd voor dat mysterie ruimte te maken?

Kortom: het open theïsme heeft een aantal zwakke kanten, en het is de verdienste van Roy dat hij die helder aanwijst. Dat hij daarbij een rustige, irenische toon aanslaat maakt die verdienste nog groter. Tegelijk stelt zijn uiteenzetting mij teleur.

Ik bespeur bij hem een neiging tot rationalisme die hem mijns inziens belet om de dynamiek van het bijbelse spreken over God recht te doen.

dr. Ad van der Dussen

Geloof, waarheid en tolerantie; het Christendom en de wereldgodsdiensten.

Joseph Ratzinger – Benedictus 16e, Lannoo Tielt 2008, 235 blz., € 19,95

Ratzinger heeft een boek willen schrijven dat ingaat op de grote vragen van de 21e eeuw. Is geloven in God een zinnige handeling of is atheïsme beter? (over geloof) Is christelijk geloven *dè* weg om te gaan of leiden alle godsdiensten tot hetzelfde? (over waarheid) En heeft het christelijk geloof hemel en hel uitgevonden of heb ik als mens een morele keuze die er werkelijk toe doet? (over tolerantie en vrijheid). Het laatste lijkt enigszins cryptisch, maar maakt direct duidelijk dat het om complexe vragen gaat die de auteur helder en duidelijk weet te beantwoorden.

Zoals uit eerdere publicaties bleek, is Ratzinger een orthodox theoloog. In dit boek probeert hij die positie consequent door te trekken in de ontmoeting met het moderne atheïsme of secularisme van West-Europa (de Verlichting), de niet monotheïstische godsdiensten van de Aziatische religiositeit (de Eenheidsmystiek) en de verassende derde: een postmoderne alliantie van beiden. (p. 23) In dat laatste wordt het christelijk geloof volgens hem vaak als ongelooft, leugen en intolerant gebrandmerkt.

De auteur onderscheidt drie zelfstandige godsdiensthistorische wegen, te weten: a. die van de Eenheidsmystiek, waarin het gaat om ervaring van een andere werkelijkheid waar absoluut geen woorden voor te vinden zijn (m.n. Aziatische religies); b. die van de monotheïstische revolutie, waarin die andere werkelijkheid een Naam krijgt die met absoluut appèl

spreekt (m.n. monotheïstische religies) en c. de Verlichting, waarin er tenslotte geen andere werkelijkheid meer is en rationale kennis absoluut geldig is (m.n. atheïsme en secularisme). (p. 22, 23)

Het joodse geloof, het christelijk geloof en de islam horen bij de monotheïstische revolutie. Het joodse geloof is er de basis van, het christelijk geloof bouwt er op voort. De islam zegt van zich zelf de laatste monotheïstische godsdienst te zijn, maar Ratzinger moet over die claim nog een goed boek schrijven, want hij gaat daar helaas niet verder op in. (p. 69) De godsdienstgeschiedenis is voor hem echte geschiedenis met een doel en een einde. Ze loopt loopt nl. uit op de werkelijkheid dat God woont onder de mensen. (p. 35) Met deze opvatting heeft hij kritiek op de opvatting over godsdienst van de moderne mens. Deze vindt nl. dat godsdienst statisch moet zijn (het is onnodig om van religie te veranderen en religies veranderen ook niet door de geschiedenis heen). En ook vindt de moderne mens dat religies symbolisch moeten zijn (achter elke religie zit dezelfde andere werkelijkheid en alle godsdiensten zijn in feite gelijk - p. 19). Ratzinger vindt dat de godsdiensthistorische wegen van Verlichting en Eenheidsmystiek zijwegen zijn. De hoopgevende weg is voor hem die van Oude Testament naar christelijk geloof, waarin de opname van de Griekse filosofie geen toevalligheid is, maar een authentieke bijdrage aan de ontwikkeling van godsdienst en geloof. Deze ontwikkeling, deze doorgaande lijn, in de geschiedenis van godsdienst en geloof is de persoon van Jezus Christus. (p. 78) Overeenkomsten en verschillen tussen de godsdiensten gaan dan volgens Ratzinger niet over andere woorden en beelden voor dezelfde werkelijkheid (p. 87), maar over de laatste waarheid, Jezus Christus die onderweg is in de geschiedenis. (p. 78)

Bijbels geloof is dan reëel (God is persoonlijke liefde en geen iets – p.84; Christus is God en geen avatar – p.85), rationeel (de

waarheid is kenbaar en sleutel tot de werkelijkheid – p. 76) en onderscheidend (geen relativisme: bekering en zending zijn nodig – p.85). De huidige crisis van het christelijk geloof in het Westen valt hij aan op de filosofische vooronderstellingen daarvan die bij de filosoof Kant liggen. Deze zegt: 'Gezien de structuur van ons kennen kan ... wat het christelijk geloof verkondigt onmogelijk bestaan ...'. (p. 108) De historisch-kritische methode in de bijbelwetenschap die van deze vooronderstellingen van Kant uitgaat, kan vervolgens alleen de werkelijkheid in het verleden reconstrueren. (p. 109) De werkelijkheid van het geloof blijft zo te allen tijde buiten ons bereik en modern of atheïstisch geloven de enige mogelijkheid. Voor Ratzinger is christelijk geloof de verbinding tussen geloof en verstand, waarbij we ons wel moeten bevrijden uit de gevangenis van een absolute rede (Verlichting -p. 129) Deze absolute rede komt op dit moment met de universele theorie (wereldverklaring) van de evolutie. (p. 146) Alles is ontstaan uit toeval en noodzakelijkheid, waarbij het rationale (m.n. het natuurwetenschappelijke denken, de natuurwetten) ontstaan zou zijn uit het irrationele! De conceptie van de Logos uit het christelijk geloof is hiervoor volgens Ratzinger dan een veel zinniger verklaring. (p. 147) Die Logos ontwikkelt zich volgens hem door de geschiedenis die het evangelie aflegt in de diverse culturen. De Griekse cultuur wordt zo ook wezenlijk onderdeel van het evangelie en overstijgt in zijn ontwikkeling deze cultuur vervolgens ook weer. Christelijk geloof is daarmee niet gebonden aan de Westerse cultuur (tegen het relativisme). En goed en kwaad zijn geen waarden die bepaald worden door de context van verschillende culturen. Het éne goede komt volgens Ratzinger van God zelf en staat geschreven in het hart van de mensen (Rom.2: 14). Het hart spreekt vervolgens in het geweten van de mens en hierdoor zijn mensen wezenlijk met elkaar verbonden en is communicatie

überhaupt mogelijk. (p. 167/8)
 Christelijk geloof en moderniteit lijken zich in de ogen van de moderne mens alleen te kunnen verzoenen als er wordt afgezien van de waarheidsclaim. Die waarheidsclaim maakt volgens de moderne mens namelijk intolerant. God staat dan niet tegenover de kosmos, maar goden zijn de symbolische uitdrukking van de goddelijke natuur. Er is niet één ware religie, ze zijn allemaal 'waar'. (Spinoza's 'Deus sive natura' - p. 174) Ratzinger betoogt nu, dat het 'Deus sive natura' niet waar kan zijn, omdat het Zijn dan innerlijk tegenstrijdig is. Goed en kwaad zijn dan immers onscheidbaar geworden en de wereld is zo onverzoenbaar (p. 179) De verzoening die de filosoof Hegel voorstaat, vraagt volgens Ratzinger in zijn Marxistische concreetheid een hoge prijs en wordt gewoon ook niet waar in de praktijk. Hetzelfde geldt voor de evolutie; ook hier is de mens slechts materiaal voor een gruwelijke god. (p. 180) Het christelijk geloof is waar, weliswaar niet wetenschappelijk experimenteel te verifiëren, maar waar door het geloofsexperiment met inzet van eigen leven. (p. 183) Christelijk geloof kan zich maar op twee manieren met 'heidense' religies verhouden. De eerste verhouding is die van het verbond (de opname van het rationalisme uit de antieke filosofie binnen het christelijke geloof) en de tweede verhouding is die van de transformatie (de waardering van de Germaanse religies als vermoedens, weerspiegelingen, boodschappers van de ene God – p. 186) In deze twee verhoudingen wordt de tolerantie van het christelijk geloof zichtbaar. Ze is nl. een samengaan van waarheid en liefde!
 Als laatste gaat Ratzinger in op vrijheid. Immers, tolerantie is vrij-zijn en vrijgelaten worden. Vrijheid is het hoogste goed in de Verlichting. Marxisme, kapitalisme, constitutionele democratie en anarchistische vrijheid lijken tegenwoordig failliet en flirten met autoritaire oplossingen (Fortuyn). Vanuit het trinitarische gods-

beeld komt Ratzinger tot 'vrijheid in relatie tot de ander', waarin recht een voorwaarde is. (p. 202) In abortus als vrijheidsrecht van de vrouw ziet hij bijvoorbeeld de radicalisering van het vrijheidsbegrip van de Verlichting (p.199). Alsof de vrouw in haar beslissing het recht heeft om de vrijheid van het kind op te heffen (p. 200). De auteur behandelt in dit boek praktisch alle belangrijke thema's van tegenwoordig. Natuurlijk kun je met hem van mening verschillen, maar een weg terug (zoals sommige critici zeggen 'naar de Middeleeuwen') wijst hij zeker niet. Ratzinger probeert m.i. in de overgang van modernisme naar postmodernisme, een periode die met veel onzekerheid, twijfel en chaos te maken heeft, een weg te wijzen vanuit het Evangelie. Een weg, waar we bepaald wat aan hebben!

drs. Ane Mulder (theoloog en islamoloog, werkzaam bij Open Doors)

Gods Woord verandert mensen. Een praktisch-theologisch onderzoek naar het veranderingsconcept in de pastorale theologie van Eduard Thurneysen, Reijer Jan de Vries, Narratio Gorinchem 2008, 357 blz., € 19,50

Op deze studie promoveerde de schrijver, predikant te Maastricht, aan het begin van 2008. Het gebeurt niet vaak dat er een artikel of een boek aan het denken van Thurneysen, de vader van de kerygmatische benadering van het pastoraat wordt gewijd. Proefschriften over zijn denken zijn op een hand te tellen. Deze dissertatie is dan ook een welkome aanvulling op het Thurneysenonderzoek, temeer omdat De Vries zich in de hele Thurneysen heeft verdiept en dat op een grondige manier heeft gedaan. Bovendien bepaalt deze studie ons bij de actualiteit van Thurneysens pastorale theologie. Ook dat is een verdienste. Velen beschouwen het verkondigingsmodel als achterhaald. Was Thurney-

sen tot in jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw nog toonaangevend en was zijn boek *Die Lehre von der Seelsorge* toen leerboek voor studenten, in de loop van de zestiger jaren ebt de interesse in zijn pastorale theologie weg. Zijn plaats wordt dan ingenomen door de therapeutische stroming, waarin psychologie en communicatietheorie de eerste viool spelen. Thurneysen wordt niet alleen gepasseerd, maar ook neergezet als de schepper van een model, waarin aan de menselijke subjectiviteit, aan diens gevoelsleven en vermogen tot verandering en aan de communicativiteit tekort wordt gedaan. Vanaf de negentiger jaren gaan er echter stemmen op, die pleiten voor een herwaardering van het denken van Thurneysen (onder anderen Isolde Karle, Albrecht Grözinger, Wilhelm Gräß). Ook De Vries komt hiervoor op, al onthoudt hij zich niet van (milde) kritiek. Wil het tot een eerlijke beoordeling en juist begrip van wat iemand naar voren brengt komen, dan dient er eerst goed geluisterd te worden en moet je deze persoon helemaal laten uitpraten. Dat is niet alleen een ook door Thurneysen meermalen beklemtoonde grondregel in het pastorale gesprek, het is ook een wetenschappelijke voorwaarde. De studie van De Vries is dan ook een nauwgezette luisteroefening naar de vaste en tegelijk beweeglijke stem van de vader van het verkondigingsmodel. Vast, omdat Thurneysen van het begin tot het eind opkomt voor een theologisch perspectief op de menselijke werkelijkheid, waarbij de verkondiging van het Woord een bepalende rol speelt. Beweeglijk, omdat 'verandering' een duidelijk aanwezige categorie in het denken van Thurneysen is. Wat dit laatste betreft: De Vries laat zien, dat verandering bij Thurneysen op twee niveaus een rol speelt: hij denkt theologisch over verandering en gaandeweg verandert zijn theologisch denken ook. Zo zien we, dat De Vries de categorie van de verandering, die in de therapeutische stroming zo centraal staat (*change*), tot speerpunt van zijn

onderzoek maakt. Die verandering op beide niveaus is kort samengevat het object van dit onderzoek.

De hoofdmoot van deze studie bestaat in twee delen. In deel I wordt de pastorale theologie van Thurneysen onderzocht. De auteur bespreekt in vier hoofdstukken het theoretisch raam van zijn 'verkondigend pastoraat' en neemt hierbij het pastorale handboek uit 1946, *Die Lehre von der Seelsorge*, als oriëntatiepunt.

Respectievelijk komen Thurneysens visie op verkondiging, discipelschap (tucht en gehoorzaamheid) en mens zijn aan de orde. Het laatstgenoemde thema komt nog duidelijker uit de verf, wanneer De Vries in een afzonderlijk hoofdstuk de mensvisie van Thurneysen vergelijkt met de opvattingen van Emil Brunner en Karl Barth. Hierin wordt aangetoond, dat Thurneysen een eigen positie inneemt, die wordt gekenmerkt door openheid voor en erkenning van de menselijke werkelijkheid. Samengevat met een beeld van Thurneysen zelf: het dichter bij elkaar brengen van de twee polen van Gods Woord en de menselijke situatie, zodat daartussen van Godswege iets gaat gebeuren (142). 'Gods Woord verandert mensen'. Over het wat en hoe hiervan gaat deel II.

In dit tweede deel zet de auteur uiteen hoe 'verandering' er in het concept van Thurneysen precies uitziet. En dat op de beide eerder genoemde niveaus: Thurneysens theologische kijk op verandering en de eigen ontwikkeling van zijn denken in deze. De Vries onderscheidt vijf fasen in deze ontwikkeling. Voor iedere fase heeft hij een centraal theologisch concept ontdekt, waarmee Thurneysens visie op verandering in die fase kan worden getypeerd (respectievelijk: omkeer, wending, de nieuwe mens, boete en - missionair, universeel - heil). Zeker, er is ook een constante in Thurneysens verandingsconcept: het theologisch karakter ervan, dat de psychologische en de sociale kant van verandering insluit. Het is God

die door zijn Woord mensen verandert. Wordt Hij erbuiten gehouden, dan blijven mensen gevangen in de machten van leed, schuld en dood. Verandering is dán niet meer dan het omgaan van een bocht, terwijl men op dezelfde weg voortgaat. De externe verandering door God is echter geen abstractum, maar is betrokken op de aardse werkelijkheid en de menselijke leefwereld. Waar Gods Woord mensen verandert, worden zij bevrijd tot een nieuw leven, tot nieuw mens zijn en een nieuwe levenswandel die ook gevolgen heeft voor de lichamelijke, psychische, sociaal-maatschappelijke en politieke realiteit. Bij de 'oude' Thurneysen (vanaf 1948 tot aan zijn overlijden in 1974) komt die betrokkenheid op de aardse werkelijkheid op een vernieuwde manier tot uitdrukking. Zijn aandacht gaat meer en meer uit naar de relatie tussen pastoraat en psychologie/psychotherapie, geboeid als hij is door de therapeutische betekenis van de ontmoeting en door de concrete noden in het pastoraat. Bovendien wordt het Rijk Gods de centrale theologische categorie en hiermee verbonden de betekenis van de hoop voor het pastoraat, dat nog steeds het komen van Woord van God tot mensen tot inhoud heeft maar nu duidelijker nog als gericht tot de mens in een bepaalde situatie. Pastorale omgang met de mens van vandaag vraagt om een omgang die niet alleen verbale verkondiging insluit, maar een intensief zich verplaatsen in de naaste, in zijn sociale gedermineerdheid.

Bij alle waardering van Thurneysens concept komt De Vries ook tot enige kritische opmerkingen. Bij voorbeeld ten aanzien van Thurneysens spreken over het 'voorbehoud van de Geest' in zijn *Lehre von der Seelsorge*, waar de klemtoon – als reactie op het piëtistische heiligheidsstreven – zozeer op Gods werk wordt gelegd dat de menselijke subjectiviteit als vrome zelfbedrediging wordt getypeerd (166). Weliswaar krijgt de mens als subject in het missionaire veranderingsconcept van

de 'oude' Thurneysen een meer zelfstandige inbreng als antwoordend wezen, toch ontvangen het aspect van de inwoning van de Geest en dat van de heilsorde geen aandacht in zijn pastorale theologie (268). Een ander punt van kritiek betreft de afwijzende waardering van de methodenvraag door Thurneysen, veroorzaakt door zijn vrees voor methodische dwang en voor het voor de voeten lopen van de Geest. Hij is meer geïnteresseerd in het 'wat' dan in het 'hoe'. Dit kenmerkt ook zijn uiteenzettingen over de gespreksvoering. Het belang hiervan erkent en onderstreept hij, maar hij houdt het op 'aanwijzingen' en wijze adviezen. Wat wij vandaag de dag onmisbaar vinden: gesprekstechniek wijst hij af. Toch pleit Thurneysen in zijn *Lehre* voor het gebruik maken van pedagogische en psychologische middelen en erkent hij de waarde van het oefenen in communicatieve vaardigheden. Hij wijst in zijn latere tijd op het belang van psychologische scholing voor pastores. Hij maakt in zijn werk ook gebruik van praktijkmateriaal in de vorm van gevalsbeschrijvingen en van reflecties op kunstwerken, zoals romans, schilderijen en beeldhouwwerken (285, 286). In het laatste hoofdstuk van zijn studie biedt De Vries een slotbeschouwing waarin hij de balans van zijn onderzoek opmaakt en het tegoed van Thurneysens concept aanwijst. Aan het eind van dit hoofdstuk noemt De Vries een viertal onderwerpen, die verder onderzoek verdienen: Thurneysens verhouding tot Barth, de homiletiek, het biografisch onderzoek, de briefwisseling (waarvan veel nog niet is gepubliceerd) en Thurneysens ontmoeting met de dialogische psychologie. Wat mij betreft zou ook de manier waarop Thurneysen gebruik maakt van gevalsbeschrijvingen nader bekeken mogen worden. Het methodisch aspect zullen we dan niet kunnen ontlopen. Een interessant voorbeeld van zo'n gevalsbeschrijving door Thurneysen staat op pagina 270-271 van *Die Lehre*.

Thurneysen brengt daar een casus naar voren, waarin Christoph Blumhardt goede pastorale raad verschaft. Hij wordt hierom door Thurneysen geprezen en ten voorbeeld gesteld. De vraag is echter of Thurneysen Blumhardts daar genoemde pastorale aanpak wel goed begrepen heeft en bovendien of hij Blumhardt vervolgens niet naar zijn hand zet.

Al met al is deze studie een welkome, nauwkeurige en grondige bijdrage aan het Thurneysenonderzoek in het bijzonder en aan de pastorale theologie in het algemeen.

dr. H.C. van der Meulen (docent praktische theologie - vakken: pastoraat en homiletiek - aan de Protestantse Theologische Universiteit in Utrecht)

Drama van crisis en hoop. De psalmen: gedicht, gebundeld en gebeden. Niek Schuman, Meinema Zoetermeer 2008, 332 blz., €25,00

Psalmen: Acht Bijbelstudies. Dr. P.F. Bouter, Boekencentrum Zoetermeer 2008, 82 blz., €8,50

Psalmen voor Nu. Geen woord te veel. CD en muziekboek. Boekencentrum Zoetermeer 2008, resp. €19,90 en €15,00

De combinatie van Oude Testament en Liturgiewetenschap levert in de persoon van emeritus hoogleraar Niek Schuman een goede mix op voor een boek over de Psalmen. Het is tevens een mix van persoonlijke passie en wetenschappelijk onderzoek. Daarmee loopt (of eigenlijk meer hinkt) het boek wat op twee benen. Zo is er om onnavolgbare redenen voor gekozen zonder notenapparaat te werken, terwijl tegelijk achterin maar liefst 31 pagina's aantekeningen staan bij de diverse hoofdstukken met verwijzing naar vakliteratuur en andere informatie. Daar moet je dan je duim maar tussen houden, omdat er geen noten zijn die je vertellen op welke momenten er aantekeningen zijn

toegevoegd. Verder ontbreekt vreemd genoeg achterin een tekstregister, terwijl door het hele boek heen tal van psalmen soms terloops, soms uitvoerig aan de orde komen, maar welke Psalm waar besproken wordt, dat zul je zelf uit moeten vogelen. En als klap op de vuurpijl wordt voor een lijst van vakliteratuur dan weer verwezen naar de website van de uitgever...

Deze anomalie daargelaten, is het verder goed en aangenaam toeven in deze rijke bundel vol wetenswaardigheden, wetenschappelijke doorkijkjes en liturgische handreikingen. En handige overzichten, zoals de 'plattegrond van het psalter' op p. 142, waarin de diverse collecties met hun karakteristieken en bijzonderheden in schema worden gezet, alsook 'Bijlage A' die een opsomming geeft van alle 150 Psalmen met hun genre, karakteristiek, functie in het NT en plaats in joodse en christelijke liturgie en spiritualiteit (p. 287-296).

De titel vertelt al hoe Schuman zowel inhoudelijk als redactioneel tegen de Psalmen aankijkt: als één gebundelde compositie van crisis en hoop. Niet de 'archeologie' maar de 'futuurologie' van de Psalmen is leidend (p. 57). Schuman kiest voor een 'canonieke benadering' die zoekt naar een rode draad in het psalter als *boek* (zijn curs.) 'dat van voren naar achteren gelezen, gezongen en gebeden wil worden'. Ik vind dat even boeiend als speculatief. Boeiend waar hij ingaat op de 'ingang' (Psalm 1 en 2, door Hiëronymus trouwens al 'de statige ingangspoort' genoemd) en de 'uitgang' van de Finale Lofzang, en waar hij vaststelt dat de zaligsprekingen 'op de hoeken' van de vijf Boeken binnen het psalter te vinden zijn; speculatief als hij de eindverzamelaars tussen 250 en 150 voor Christus lokaliseert en dan gaat spreken over 'kringen van schrijvers', 'tempelarchieven' en 'componisten'.

Uitvoerig gaat Schuman ook in op de Psalmen in de joodse en christelijke tradities. Een lange en rijke geschiedenis, die

hij behandelt tot en met het project 'Psalmen voor Nu', dat hij - naast enkele kritische kanttekeningen - 'een interessant project' noemt, 'dat aan geladenheid, kracht en bijbelse dwarsheid nog zou kunnen winnen' (p. 272).

Bij dat laatste sluit ik mij graag aan, nu alweer de vierde CD van dit inspirerende project is uitgebracht: 'Geen woord te veel'. De titel heeft betrekking op Ps. 119 die vanwege z'n lengte deze uitgave van in totaal 12 Psalmen domineert. Zoals Ps. 119 is opgebouwd naar de 22 letters van het Hebreeuwse alfabet, bestaat het lied uit 22 coupletten van A-W en zonder Q. Uit de pers begrijp ik dat tijdens de promotour steeds de hele Psalm gezongen werd en met toenemend enthousiasme.

Dit zou kunnen betekenen dat de Psalmen door een nieuwe generatie opnieuw (jongeren uit de reformatorische traditie) of voor het eerst (jongeren uit de evangelische traditie) gezongen gaan worden en dat vind ik pure winst. Waar de taal van de Psalmen gaat ontbreken in het vocabulaire van ons geloof, daar trekt het geloofsleven onontkoombaar scheef.

In de serie 'Luisteroefeningen' verscheen een bundeltje van dr. P.F. Bouter met acht Bijbelstudies over de Psalmen 1, 51, 87, 103, 110, 139 en 142. Bouter - PKN-predikant te Leerdam - promoveerde in 2001 op een studie naar Athanasius' uitleg van de Psalmen. De hoofdstukken in dit boekje zijn steeds opgebouwd volgens eenzelfde stramien: intro - inleiding - uitleg vers-voor-vers - lijnen naar ons leven - verwerking (met gespreksvragen) - gebed. Ook hij verwijst naar Hiëronymus als hij Ps. 1 bespreekt en concludeert dat dit 'Tora-portaal' ons eraan herinnert dat voordat we tot God gaan spreken, we naar Hem moeten luisteren. Sterk vind ik zijn behandeling van Psalm 139, vooral omdat hij volop ingaat op de laatste verzen met het lastige 'zou ik niet haten wie U haten', een stuk dat in veel vrijere berijmingen wordt weggelaten (bijv. in Opwekkingsliederen) maar ook vaak

wordt vermeden bij preken over Ps. 139. Wel jammer dat hij bij het benoemen van het kwaad zich micro-ethisch beperkt tot zaken als abortus, pornografie en drugs-handel. Zijn behandeling van Ps. 87 vind ik nogal gewaagd en scheren langs de rand van de vervangingstheologie. De rechtstreekse lijnen die hij trekt naar Pinksteren, kerk en doop, zijn wel erg vrijmoedig en m.i. meer dogmatisch dan exegetisch bepaald. Het zou me niet verbazen als hij deze vrijmoedigheid van Athanasius heeft afgekeken, maar het lijkt me vandaag de dag niet houdbaar meer.

drs. Teun van der Leer (o.a. docent liturgiek aan het Baptisten Seminarium te Barneveld)

The Folly of Preaching. Models and Methods. Michael P. Knowles (ed.), Eerdmans Grand Rapids 2007, 264 blz., \$18,00

Preken is prachtig. Ron van der Spoel, *Benedicere Amersfoort* 2007, 85 blz., €12,95

Sinds 1992 vindt er jaarlijks aan het McMaster Divinity College in Hamilton (Canada) een *Festival of Preaching* plaats. Van de daar gehouden lezingen en preken in de jaren 1992-2004 is in dit boek een selectie gemaakt. Dat dit festival in korte tijd naam heeft gemaakt, mag wel hieruit blijken dat vrijwel alle grote namen uit de homiletiek langskomen: David Buttrick, Thomas Long, Martin Marty, John Stott, Elizabeth Achtemeijer en Haddon Robinson.

Het boek bestaat uit vier delen, waarin achtereenvolgens de context, de methodiek en de theologie van de prediking aan de orde komen, terwijl het vierde deel bestaat uit tijdens de festivals gehouden preken. De titel is uiteraard een verwijzing naar 1 Kor. 1:21 (met erin opgenomen een mooie preek erover van John Stott!), wat de betekenis van dit boek tegelijk onderstreept én relativeert.

Buttrick gaat in het eerste deel in op het

betekenisverlies van de prediking ('Once upon a time, preaching mattered'), dat hij meer als een *theologisch* dan als een *homiletisch* probleem ziet. Retorische vooruitgang is prima, 'but rhetorical technique is not a sufficient answer: well-formed trivia is still trivia!'. Hij stelt de boeiende vraag of de openbaring vooral geschiedt in de historische gebeurtenis of 'in the hermeneutic that grasps the event'. Als dat zo is 'then preaching itself may be God's right-now means of revelation'. Interessant is de stelling van Tony Campolo in *Preaching to the Culture of Narcissism* dat onze identiteit gevormd wordt door datgene waaraan we ons committeren. De bekende Thomas Long (van 'The Witness of Preaching') levert twee bijdragen over het serieus nemen van de luisteraars als mede-uitleggers van de Schrift. Hij maakt zich zorgen om het gebrek aan kennis van het theologisch vocabulair en pleit ervoor te investeren in de 'theologische competentie' van de gemeente. Want de kerk is 'the language school of the reign of God'. Edwina Hunter schrijft over de preekvoorbereiding als een creatief proces in vijf stadia, vrij vertaald: inspiratie, transpiratie, incubatie, illuminatie en verificatie. Zij pleit voor een prediking die incarnationeel, relationeel en dialogisch is, wat haars inziens in elk geval betekent dat we afscheid nemen van onze 'privé-canon' en openstaan voor nieuwe ervaringen, nieuwe inzichten en nieuwe manieren van het lezen van de Schrift. Voorspelbaarheid is immers de dood in de pot in een geestelijk, en dús - aldus Hunter - creatief proces als preken is!

Martin Marty schrijft over de bekende Aristotelianse drieslag 'ethos-pathos-logos'. Een preek 'beschrijft' niet, maar 'presenteert' (stelt present) en is uit op verandering van denken en leven. Het gaat er om mensen innerlijk te overtuigen. Daarom is in de prediking niet de analytische, maar de dialectische vorm van retorica aan de orde: niet argumente-

ren, maar converseren.

Wat in het boek steeds terugkomt is dat de prediking een grote rol speelt bij de identiteitsvorming van de gemeente. Gemeenten worden grotendeels gevormd door wat zij zondag aan zondag horen preken (al meen ik dat wat en hoe zij zingen ook minstens zo'n grote rol speelt!). Stephen Farris schrijft er twee bijdragen over en meent dat de prediking mensen niet zozeer moet vertellen wat ze moeten *doen*, maar wie ze *zijn* en vooral *van w(W)ie* ze zijn. Vanuit 1 Kor. 1 schrijft hij over een kruisvormig bestaan dat ons leven telkens weer bij buigt en richting geeft. Hij waarschuwt voor een te gemakkelijk 'yes' op de vraag 'are you saved', want het correcte bijbelse antwoord op die vraag is: 'I have been saved. I am being saved. I will be saved'. Onze identiteit is niet gestold, maar wordt voortdurend gevormd. Dat levert stof voor prediking te over!

Het vierde en laatste deel van het boek bevat twaalf gehouden preken, allen rond het thema van genade en kracht in zwakte. Het meest getroffen werd ik door die van John Gladstone over 2 Kor. 6:2 ('now is the time') met zijn appèl om je leven noch door het verleden te laten bepalen (of verlammen!), noch door een toekomst die er nog niet is. Sommige predikanten, zo zegt hij, 'are never in the church they are in, but always in the church that is to come'. Het beste dat je aan de toekomst kunt geven, is je toewijding aan vandaag.

Sinds 2002 timmert Ron van der Spoel nadrukkelijk aan de weg met zijn beweging 'Passie voor preken'. In driedaagse trainingen worden predikanten vertrouwd gemaakt met een preekmethode 'dichtbij de tekst, dichtbij de hoorder en dichtbij het hart'. In het dit voorjaar verschenen boekje 'Preken is prachtig' worden zowel de theologische visie hierachter, als het preekproces zelf helder en 'met passie' uitgelegd. Deze methode is niet zaligmakend, maar wel erg de moeite waard om

kennis van te nemen en ook toe te passen. Een ervaren prediker kan ermee variëren, een beginnend prediker kan er zijn/haar eerste preekervaringen mee vormgeven. Eén van de sterkste punten van deze methode vind ik de ruime aandacht die geschonken wordt aan de meditatieve fase in de preekvoorbereiding.

Dit boekje is alleen te bestellen via www.prekenisprachtig.nl. Op www.jos-douma.nl/etfhomiletiek is overigens het openingscollege 'Spiritueel preken' van Jos Douma te vinden, dat hij hield op 29 september 2008 bij de opening van het academisch jaar van de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven, en waarin hij ingaat op het gebruik van de *Lectio Divina* in de preekvoorbereiding.

drs. Teun van der Leer (o.a. docent homiletiek aan het Baptisten Seminarium te Barneveld)

Het roer moet om! De kerk van Jezus Christus is meer dan een Jezusbeweging.

Eginhard Meijering, Meinema Zoetermeer 2008, 75blz., €9,95

Eginhard Meijering is een van de weinige theologen die op twee of drie niveau's tegelijk publiceert. We komen specialistische boeken en artikelen van hem tegen, voornamelijk over de Vroege Kerk en de kerkvaders, en publicaties over belangwekkende theologen en ontwikkelingen binnen de theologie (bijv. zijn boek *Onmodieuze theologie*, 1974). Meijering bedient daarmee vakgenoten én geïnteresseerden, die een theologisch tijdbeeld aangereikt krijgen.

Het roer moet om! is zo'n boek dat een tijdbeeld schetst. Meer nog: het is een tijdrede, een theologisch pamflet, waarin Meijering zijn treurnis - en zijn falen (!, p. 10) - deelt over de theologische en de kerkelijke richting van de jaren zestig tot en met tachtig (p. 7). Er werd hard aan de verbetering van de wereld gewerkt, aan het

brengen van gerechtigheid en vrede in het buitenland, maar het was een 'kleurloos internationalisme' (p. 16). De kerken waren druk met Nicaragua en Zuid-Afrika in de weer, maar vergaten op de winkel in Nederland te passen. Het was een leeg horizontalisme dat het geloof zelf vergat (p. 15).

Meijering roept op om onze reformatische wortels opnieuw te doordenken en de kerk meer dan slechts een psychoserende 'Jezusbeweging' te laten zijn. In een aantal korte hoofdstukjes gaat hij ons voor in een doordening van de reformatische grondbeginselen (bijbel lezen, scheppingsgeloof, zondeleer, het nieuwe leven in Christus, de hoop, het gesprek hierover in de kerk). De theologie moet terug in de academie, en in de kerk.

De remonstrantse theoloog wil dat er onder meer weer gesproken wordt over 'zonde' en innerlijke verandering van de enkeling: 'Ik wil niemand de stuipen op het lijf jagen, maar er moet gewoon nuchter worden gezegd: er is aanleiding om het klassieke begrip van de erfzonde in de kerken opnieuw te gaan doordenken' (p. 31), en: 'Het evangelie laat er geen enkele twijfel over bestaan: de verandering van de enkeling gaat vooraf aan de verandering van het volk. Jezus wil de harten van de mensen regeren en heeft geen programma voor verbetering van het leven op deze wereld' (p. 44). Christenen horen te leven vanuit de innerlijke verzoening met God, en vanuit de keuze die God in Jezus Christus voor ons mensen heeft gemaakt (p. 41 en 57).

We kunnen in de 21^e eeuw de klaroensstoot van Meijering alleen maar toejuichen, maar het is een 'cri de coeur' die veel te laat komt, en nauwelijks meer gehoord zal worden. Misschien dat de generatie van Kuitert er nog iets aan heeft. Vitale kerken zijn allang een nieuwe weg ingeslagen, na de wonden van het protestantse psychologisme te hebben gelikt.

dr. Henk Bakker

Wij ontvingen en komen mogelijk terug op:

Een kleine kudde met lef (serie Woord op zondag). *Ds. Petra Barnard, Narratio Gorinchem i.s.m. NCRV 2008, 37 blz., € 7,50*
De weg van het wassende water. Op zoek naar de wortels van het baptisme. *Henk Bakker, Boekencentrum Zoetermeer 2008, 317 blz., € 24,90*

God doet recht. Eschatologie als christologie. *Dr. A. van de Beek, Meinema Zoetermeer 2008, 444 blz., € 35,00*

Die Sprache des Textilen. Untersuchungen zu Kleidung und Textilien im Alten Testament. (serie Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament, Band 177) *Claudia Bender, Kohlhammer Stuttgart 2008, 288 blz., € 39,00*

Spelen met vuur (serie Woord op zondag). *Ds. Bert Berkhof, Narratio Gorinchem i.s.m. NCRV 2008, 45 blz., € 7,50*

Paul Gerhardt (1607-1676) (serie Apeldoornse Studies). *Drs. Christa Boerke (red.), Theologische Universiteit Apeldoorn 2008, 70 blz.*

Majimbo, de goede herder en nog 101 verhaaltjes bij de zondag. *Hans Bosch, Relibris Gorinchem 2008, 211 blz., € 12,50*

Psalmen. Acht bijbelstudies. *Dr. P.F. Bouter, Boekencentrum Zoetermeer 2008 (serie Luisteroefeningen), 82 blz., € 8,50*

Ieder kind zijn eigen aanpak. Rekening houden met het aangeboren gedragspatroon van je kind ... en van jezelf. *Dr. Charles F. Boyd, Gideon Hoornaar 2008, 304 blz., € 25*

Volharden in geloof. Een onthullende gids over de wereldwijde vervolging van de kerk. *Ronald Boyd-MacMillan, Boekencentrum Zoetermeer 2008, 187 blz., € 14,90*

Van ambt naar dienst. Een Bijbelse visie op diensten en bedieningen. *Dr. T. Brienens, Kok Kampen 2008, 158 blz., € 16,50*

Een gedeelde God. Verschillen tussen islam, christendom en jodendom. *Christopher Catherwood, Voorhoeve Kampen 2008, 191 blz., € 18,50*

Jezus' helden. Verhalen van hen die Jezus niet verloochenden, de ware helden. *DC Talk en The Voice of the Martyrs, Gideon Hoornaar 2008, 360 blz., € 17,50*

De dertiende apostel. Wat het evangelie van Judas werkelijk zegt. *April DeConinck, Kok Kampen 2008, 219 blz., € 19,90*

De relationaliteit van God.

Onafhankelijkheid en relatie in de godsleer en ontologie van Francesco Turretini en Eberhard Jüngel (proefschrift). *Dr. Willem Maarten Dekker, Boekencentrum Zoetermeer 2008, 455 blz., € 32,50*

Veelkleurig verlangen. Wegen van missionair gemeente-zijn. *René Erwich, Boekencentrum Zoetermeer 2008 (CHE reeks), 130 blz., € 12,90*

Jezus en/of Mohammed. Verrassende parallellen en diepgaande verschillen. *Mark A. Gabriel, Medema Vaassen 2008, 341 blz., € 19,50*

Marktdenken in de kerk. Gaat het evangelie in de uitverkoop? *Gary Gilley, St. Tot Heil des Volks Amsterdam 2008, 171 blz., € 14,95*

The Emergence of Evangelicalism. Exploring Historical Continuities. *Michael A.G. Haykin & Kenneth J. Stewart (eds.), Apollos/IVP Nottingham 2008, 432 blz., £ 19,99*

Lucas/Acta 3. Jezus' passie. *Jos de Heer, Meinema Zoetermeer 2008, 376 blz., € 35,00*

Geroepen in een nieuwe eeuw. Geheim en missie van de gemeente. *Dr. Jan Hoek, Boekencentrum Zoetermeer 2008, 158 blz., € 13,50*

Wie zijn wij dan? Over erkenning en verbondenheid tussen mensen die alles, bijna niets, een beetje of heel veel geloven. *Mechteld Jansen, Meinema Zoetermeer 2008, 148 blz., € 14,90*

Verzoeken in de woestijn (serie Woord op zondag). *Auke Jelsma, Narratio Gorinchem 2008, 54 blz., € 7,50*

In alle redelijkheid. Christelijk geloof voor welwillende sceptici. *Tim Keller, Van Wijnen Franeker 2008, 304 blz., € 19,95*

Omstreden waarheid. *Hans Küng, Ten Have Kampen 2008, 720 blz., € 59,90*

De kerk reedt het niet zonder Israël. Israël in de Romeinse brief. *Gijs Lammerts van Bueren, Boekencentrum Zoetermeer 2008, 111 blz., € 9,90*

Terug naar onze bestemming. *Hans van der Lee, ArkMedia Amsterdam 2008, 268 blz., € 16,95*

De filosofie van Christus. *Frédéric Lenoir, Ten Have Kampen 2008, 264 blz., € 19,90*

Vergeef niet te snel. *Dennis Linn, Sheila Linn-Fabrikant & Matthew Linn, Van Wijnen Franeker 2008, 144 blz., € 12,95*

Het badwater en de kinderen. Gedachten over de doop. *Bert Loonstra, Boekencentrum Zoetermeer 2008 (serie Boekencentrum Essay), 172 blz., € 14,90*

Het roer moet om. De kerk van Jezus Christus is meer dan een Jezusbeweging. *Eginhard Meijering, Meinema Zoetermeer 2008, 76 blz., € 9,90*

De schepping van God. Ontwerp van een scheidings-, mens- en zondeleer. *Dr. Willem J. Ouweneel, Medema Vaassen 2008, 303 blz., € 34,95*

Verspil je leven niet ... maar laat het waardevol zijn. *John Piper, Gideon Hoornaar 2008, 190 blz., € 14,95*

Sacred Times For Chosen People. Development, Analysis and Missiological Significance of Messianic Jewish Holiday Practice. *Evert W. van de Poll, Boekencentrum Zoetermeer 2008 (Mission 46), 398 blz., € 39,90*

Kostbaarder dan goud. *Basilea Schlink, Gideon Hoornaar 2008, 288 blz., € 9,95*

Calvijn een mens. *Herman J. Selderhuis, Kok Kampen 2008, 336 blz., € 24,90*

Calvijn Handboek. *Herman J. Selderhuis (red.), Kok Kampen 2008, 638 blz., € 75,00*

Breedbeeld. Jongerendagboek vol perspectief. *Marieke Slagter (red.), Ark Media Amsterdam 2008, 180 blz., € 14,95*

Feiten genoeg ... die voor een Schepper pleiten. *Lee Strobel, Gideon Hoornaar 2008, 360 blz., € 19,95*

Verraden! *Stan Telchin, Gideon Hoornaar 2008, 144 blz., € 12,50*

'Een woord zoals een leerling heeft'.

Opstellen van en voor Gert Marchal. *Peter Verbaan en Jan Dirk Wassenaar (red.), Boekencentrum Zoetermeer 2008, 205 blz., € 15,00*

Conversion Growth of Protestant Churches in Thailand. *Marten Visser, Boekencentrum Zoetermeer (Mission 47), 312 blz., € 27,50*

Overstag. Het evangelie volgens Petrus. *Tim Vreugdenhil, Van Wijnen Franeker 2008, 176 blz., € 14,95*

Wie kan er aarden hier beneden? Over de betekenis van de hemel. *Bert L. van der Woude (red.), Boekencentrum Zoetermeer 2008, 82 blz., € 8,90*

Messiaans bestaan (serie Woord op zondag). *Dr. Evert Jan de Wijer, Narratio Gorinchem 2008, 42 blz., € 7,50*

Surprised by Hope. *Tom Wright, SPCK London 2007, 352 blz., £ 12,99*

Matteüs voor iedereen. Deel 1, hoofdstuk 1-15. *Tom Wright, Van Wijnen Franeker 2008, 248 blz., € 14,90*

Matteüs voor iedereen. Deel 2, hoofdstuk 16-28. *Tom Wright, Van Wijnen Franeker 2008, 254 blz., € 14,90*

Struikelend achter Jezus aan. Inspiratie voor onvolmaakte christenen. *Michael Yakonelli, Gideon Hoornaar 2008, 160 blz., € 12,95*

Lopen op het water. Bespiegelingen over het leven met Jezus. *Maria de Jonge, Merweboek Slidrecht 2008, 128 blz., € 9,50*

Adrian Plass over het Marcusevangelie

Adrian Plass

*Let niet op de achteruit
vliegende eenden*

Ontmoetingen met Jezus
in het Marcus evangelie

ISBN 978-90-5787-085-9

208 pag.

€ 14,50

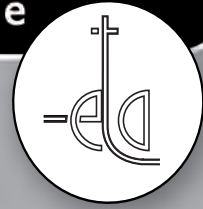
Een ongewone ontdekkingsreis door het Marcus evangelie.

Wanneer Adrian Plass de Bijbel leest,
dan lijkt het (zoals wel vaker in zijn boeken gebeurt)
alsof overbekende teksten opeens in een nieuw licht
komen te staan. Daarbij laat zijn enthousiasme
voor Jezus geen lezer onberoerd.

Deze gids door het Marcus evangelie
is niet alleen verrassend en bemoedigend,
maar ook invoelend en humoristisch.

Soteria abonnees kunnen dit boek bestellen door overmaking van
€ 14,50 op giro 464501 van Merweboek m.v.v. *Eenden*

Evangelische Theologische Academie

1-jarige

KADEROPLEIDING

voor leidinggevenden
in kerken/gemeenten

NIEUW!

www.soteria.nl

Thema's:

Geestelijk leven, pastoraat,
bijbeluitleg en leiderschap

Datum:

Januari t/m december '09,
10 lesdagen op vrijdag

Locatie:

Zwijndrecht

Kosten:

€1495,- (incl. uitgebreid
studiemateriaal en profes-
sioneel coachingstraject)

Doelgroep:

Ouderlingen/oudsten,
kringleiders, jeugdwerkers,
diakenen, voorgangers,
pastoraal werkers, ...

www.eta.nl